

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2016. – Т. 33-34. – С. 369-378

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2016. – Volume. 33-34. – pp. 369-378

УДК: 323.22/.28 (438) „194”

© Владислав Струтинський¹

13 грудня 1981 року в політичній історії Польщі: погляд через 35 років

У пропонованій науковій розвідці аналізуються процеси розвитку суспільно-політичного конфлікту 1980-1981 рр. у ПНР, загострення протистояння між правлячою на той час Польською Об'єднаною Робітничою Партією (ПОРП) та новопосталою незалежною самоврядною профспілкою «Солідарність», причини, які не дали можливості дійти компромісу і стимулювали введення 13 грудня 1981 р. воєнного стану в ПНР. У статті проведено порівняльний аналіз пропонованих істориками, політологами, юристами різнопланових аналітичних осмислень причин, що доправили до введення воєнного стану у ПНР, правомірності таких дій з боку держави.

Ключові слова

Воєнний стан, незалежна самоврядна профспілка «Солідарність», міжфабричний страйковий комітет, суспільно-політичний конфлікт, Польська Об'єднана Робітничая Партія, Організація Варшавського договору, Військова рада національного порятунку.

The 13th of December 1981 in the political history of Poland: view through 35 years

By analyzing one of the most eventful periods of the modern history of Poland, the early 80s of the XX century, the author examines the dynamics of social and political conflict on the eve of the introduction of martial law, which determines the location of the leading political forces in these events in Poland, that were grouped around the Polish United Labor Party and the Independent trade union «Solidarity», their governing structures and grassroots organizations, highlighting the development of socio-political situation in the country before entering the martial law on the 13th of December and analyzing the relation of the leading countries to the events, especially the Soviet Union.

Also, the author distinguishes causes that prevent to reach the compromise in the process of realization different programs, that were offered to public and designed by PUWP and «Solidarity» and were “aimed” to help Polish society to exit an unprecedented conflict.

This article provides a comparative analysis of the different analytical meaningful reasons, offered by historians, political scientists, lawyers, and led to the imposition of martial law in the Republic of Poland. The author also analyses the legality of such actions by the state and some conclusions that were reached by scientists, investigating the internal dynamics of the conflict and the process of implementation of tasks, that Polish United Workers' Party (which ruled at that time) tried to solve with martial law and «Solidarity» was used as self-determination in Polish society.

Keywords

Martial law, Independent trade union «Solidarity», inter-factory strike committee, social-political conflict, Polish United Workers' Party, the Warsaw Pact, the Military Council of National Salvation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Новітня історія Польщі, складна і суперечлива, не позбавлена чисельних міфів з політичним підґрунтям, які у ряді випадків створювалися свідомо, маючи на меті відповідним чином репрезентувати ті чи інші партії, суспільні рухи, громадсько-політичні угруповання та їх лідерів. Одним із найбільш насичених подіями періодів польської історії, які досить неоднозначно трактуються науковцями, політиками став початок 80-х років XX ст. і, особливо, введення у Польщі 13 грудня 1981 р. воєнного стану. Минулі 35 років засвідчили, що для політологів, істориків, юристів і надалі актуальним залишається вивчення проблем, пов'язаних з історичними подіями, що передували введенню воєнного стану,

¹ Кандидат філософських наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна, Email: strukvl@gmail.com

місцю в цих подіях провідних політичних сил Польщі, які групувались навколо Польської Об'єднаної Робітничої Партії та незалежної самоврядної профспілки «Солідарність», їх керівних структур і низових організацій, розвитку суспільно-політичної ситуації в країні безпосередньо 13 грудня і в наступні роки, стосунок до цих подій провідних країн світу, особливо Радянського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про актуальність проблеми, яка стосується введення воєнного стану у Польщі та його впливові на подальший розвиток цієї країни, свідчить постійна увага до даних подій як науковців, так і політиків.

Безумовно, найбільш активно суспільно-політичний конфлікт 1980-1981 рр. досліджується польськими науковцями. Починаючи з кінця 80-х років і до наших днів мали місце чисельні конференції, було опубліковано велику кількість монографічних робіт, статей, в яких автори пропонували своє бачення розвитку конфлікту². Він за рівнем і гостротою протистояння між незалежною самоврядною профспілкою «Солідарність» та правлячою Польською Об'єднаною Робітничою Партією не мав аналогів серед протестних рухів, що відбувались практично у всіх країнах так званої соціалістичної співдружності. Їх аналіз засвідчує певні зміни в оцінках перебігу конфлікту, причин введення воєнного стану, тощо. Цей процес є цілком об'єктивним, зважаючи на те, що з часом науковці отримали можливість вивчати нові документальні джерела, особливо з архівів МВС, СБ.

Варто зауважити певну зацікавленість даною проблематикою з боку науковців Західної Європи³. Можемо говорити про епізодичність у дослідженнях подій 1980-1981 рр. у Польщі російськими істориками, політологами⁴. На жаль, майже відсутні фундаментальні, комплексні дослідження суспільно-політичного конфлікту початку 80-х років у ПНР в Україні. Хоча вже з'являються деякі спроби, в тому числі й дисертаційного характеру, проаналізувати події даного періоду⁵. Українське наукове середовище віддає перевагу дискусіям, науковим досліджен-

² Bereś W., Skoczylas J. (1991), «Generał Kiszczak mówi ... prawie wszystko», Warszawa, 481 s.; Cenckiewicz Ł. (2005), «Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL», Kraków: ARKANA, 661 s.; Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980-2005. (2005), Warszawa: Oficyna Wydawnicza VOLUMEN, 637 s.; Holzer J. (1990), «Solidarność». 1980-1981. Geneza i Historia», Warszawa, 371 s.; Jaruzelski W. (1992), «Stan wojenny. Dlaczego...», Warszawa, 437 s.; Mianowicz T. (1995), «Stan wojenny: fragmenty scenariusza», *Kultura (Paryż)*, № 9, S.69-78; Paczkowski A. (2006), «Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13.XII.1981 – 22.VII.1983», Kraków: Prószyński i S-ka, 280 s.; «Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku Wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980-1982. T.1 (sierpień 1980 – marzec 1981)» (2006), Warszawa: IPN, 244 s.; «Stan wojenny. Ostatni atak systemu» (2006), Warszawa: KARTA, 287 s.; «Stan wojenny. Fakty, hipotezy, interpretacje. Zbiór studiów pod redakcją Arkadiusza Czwojka, Wojciecha Polaka» (2008), Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, 479 s.; «Wejda nie wejda. Polska 1980-1982: wewnętrzny kryzys. Międzynarodowe uwarunkowania», *Konferencja w Jachrance (8-10 list. 1997 r.)*, (1999), Londyn, 347 s.

³ Madoń-Mitzner K. (2000), «Dni Solidarności», *Karta*, №30, S.4-103.; Davies Norman. (2003), «Boże igrzysko. Historia Polski», Kraków: Wyd-wo ZNAK, 1183 s.; Raina P. (1981), «Independent social movements in Poland», London, 632 p.; Timothy Garton Ach. (1987), «Polska rewolucja. Solidarność 1980-1981», Warszawa, 397 s.;

⁴ Воронов В.И. (1995) «События 1980–1981 гг. В Польше. Взгляд со Старой площади», *Вопросы истории*, 1995, №10, с.92–121.; Лыкошина Л.С. (2002), «Социальная структура польского общества в контексте процесса трансформации», *Социокультурные трансформации второй половины XX века в странах Центральной и Восточной Европы*, М.: РАН, С. 148-157.; Медведев Р.А. (1999), «Незнакомый Андропов. Кризис в Польше 1980-1981 гг.», *Новая и новейшая история*, № 2, С.123-133; Яжборовская И.С. (2010), «Введение военного положения в Польше. Позиция советского руководства в 1980-1981 годы», *Новая и новейшая история*, 2010. - № 3, с.120-141.

⁵ Денисюк Н.С. (2000), «Основні етапи боротьби польської «Солідарності» з тоталітарним режимом у підпіллі (1981-1989)», *Науковий вісник ВДУ ім. Л.Українки. Історичні науки*. №1, С. 157-162.; Неля Марцінків.(2015), «Польська «Солідарність» та Україна в 1980-1991 рр.», *Acta studiosa historica: Збірник наукових праць*. Ч.6, Львів, Вид. УКУ, С. 125-145. Режим доступу: http://er.ucu.edu.ua:8080/bitstream/handle/1/815/8.%20Martsinkiv_Polish%20Solidarity.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата перегляду 24.02.2017); Владислав Струтинський, (2007), «Політико-правові засади становлення незалежної профспілки «Солідарність» та суспільна практика їх реалізації», *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Вип. 325-326, Чернівці: Рута, С.151-161.

ням, які безумовно є також важливими, польсько-українських стосунків на теренах Прикордоння у 40-х роках ХХ ст. Проте для нашого політикуму, враховуючи рівень його обізнаності щодо передумов та динаміки розвитку трансформаційних процесів у країнах Центрально-Східної Європи, як ніколи є актуальними дослідження проблем перехідного періоду від соціалістичної до вільноринкової системи господарювання, методів виходу держави з гострих соціально-політичних і економічних криз.

Аналізуючи науковий доробок чисельних авторів маємо підстави виокремити декілька напрямків в оцінках-поглядах дослідників щодо змісту соціально-політичної кризи 1980-1981 рр. і, відповідно, причин введення воєнного стану у Польщі. На нашу думку можна виділити три великі блоки оцінок причин введення воєнного стану та його правомірності у відповідності з Конституцією ПНР, навколо яких точаться дискусії.

Одна група вчених, політиків вважає, що 13 грудня 1981 р. стало *вимушеним* кроком-відповіддю керівництва держави на:

- *радикалізацію вимог* з боку регіональних осередків «Солідарності» і частини членів Узгоджувальної Крайової Комісії (Krajowa Komisja Porozumiewawcza), які нібито поставили собі за мету будь-якою ціною захопити владу і знищити існуючий у країні суспільно-політичний устрій. При цьому вони наголошують на тому, що практична діяльність «Солідарності» після підписання Угод у Щецині, Гданську і Ястшембю (серпень-вересень 1980 р.) полягала у свідомому і постійному їх недотриманні. Дійсно, у Гданській Угоді (31.08.1980 р.) було записано: «Створюючи нові, незалежні, самоврядні профспілки, Міжфабричний страйковий комітет (МСК) констатує, що вони будуть дотримуватись принципів, визначених Конституцією ПНР. (...) Вони визнають суспільну власність на засоби виробництва, яка складає основу соціалістичного ладу в Польщі. Нові профспілки, погоджуючись з керівною роллю ПОРП у державі, міжнародними союзами, що сформувалися, намагатимуться забезпечити людям праці відповідні засоби контролю, висловлення думок і захист своїх інтересів»⁶. Дія цих трьох Угод поширювалась на всю Польщу. Але в багатьох випадках низові організації «Солідарності», відчуваючи свою силу, діяли в напрямку зміцнення своїх позицій в політичній структурі польського суспільства і відкрито ігнорували так звану керівну роль партії. Це безумовно викликало занепокоєння не тільки у партійного керівництва але і в низових партійних осередках.

- *реальну загрозу* введення на територію Польщі військ Радянського Союзу та країн Варшавського Договору. На цьому акцентувало увагу громадян країни керівництво ПОРП, в особливості, Войцех Ярузельський (прем'єр-міністр, лідер ПОРП і одночасно Міністр оборони). Саме тому, як вважає частина науковців, влада, захищаючи себе і устрій який вона репрезентувала, *повинна* була здійснити вкрай непопулярні кроки, впровадивши воєнний стан, щоб запобігти «більшому злу» – окупації країни. Ця теза стала в останній час найбільш дискусійною в середовищі політиків, науковців.

Друга група дослідників вважає, що впровадження воєнного стану стало наслідком свідомого провокування «Солідарності» з боку владних структур Польщі. Це призводило до радикалізації дій профоб'єднання у його боротьбі за утвердження в політичній структурі польського суспільства. Таким методом влада накопичувала «негативний матеріал» щодо «Солідарності», який давав можливість офіційно звинуватити новоутворену незалежну профспілку в антидержавних діях, посяганнях на конституційний устрій держави, недотримання досягнутих домовленостей.

Третя група вчених, політиків схиляється до думки, що однією з вагомих причин впровадження воєнного стану в країні стали свідомі дії вкрай радикальних угруповань як у середовищі керівництва (центральному і регіональному) ПОРП і держави, так і «Солідарності». Вони вважають, що по обидві сторони триваючого суспільно-політичного конфлікту все активніше проявляли себе сили (не чисельні, але досить агресивні), які не бажали прийняття компромісних рішень, корисних для всього суспільства, а бажали допровадити ситуацію до відкритої конфронтації.

Мета та завдання статті. Рівень наукової розробки досліджуваної проблеми, її актуальність зумовили формування **мети** нашого наукового пошуку, яка передбачає проведення порівняль-

⁶ Protokoły porozumień Gdańsk, Szczecin, Jastrzębie. Statut NSZZ «Solidarność» (1980), *Dokumenty*, Warszawa, S.2.

ного аналізу пропонувані істориками, політологами, юристами аналітичних осмислень причин, що доправили до введення воєнного стану у ПНР в умовах розвитку та поглиблення суспільно-політичного конфлікту 1980-1981 рр.

Відповідно до поставленої мети, вважаємо за необхідне вирішити **наступні завдання**:

-проаналізувати причини, які не дали можливості дійти компромісу в процесі реалізації пропонувані суспільству програм, розроблені окремо ПОРП і «Солідарністю» і, ніби, спрямованих на виведення польського суспільства з небувалою конфлікту, але в кінцевому підсумку стимулювали введення воєнного стану в ПНР;

-розглянути та узагальнити оцінки та висновки, яких дійшли науковці, досліджуючи внутрішню динаміку розвитку конфлікту і правомірність процесу впровадження воєнного стану та реалізації завдань, які правляча ПОРП намагалася вирішити при його допомозі, а «Солідарність» використати для свого ствердження у польському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Загальнопольський суспільно-політичний конфлікт 1980 – 1981 рр. вразив всі складові політичної системи Польської Народної Республіки. На позицію керівництва ПОРП, тактику його діяльності, відносини з нетрадиційним для соціалістичного устрою політичним опонентом в особі незалежної самоврядної профспілки «Солідарність» та рішень, які в цих умовах приймалися, зокрема рішення про впровадження 13 грудня 1981 р. воєнного стану, впливали цілий ряд факторів ідеологічного, економічного, внутрішнього – і зовнішньополітичного характеру.

Аналіз розвитку подій у Польщі на початку 80-х років ставить перед дослідниками ряд питань на які немає однозначних відповідей.

Дійсно, чому так сталося, що локальні робітничі виступи у липні 1980 р. в Любліні, у серпні – в містах Балтійського Узбережжя, а далі і в шахтарських регіонах країни переросли у загальнопольський протест населення проти політики монополю правлячої Польської Об'єднаної Робітничої Партії ?

Чому партійно-урядовій еліті не вдалося залагодити конфлікт на соціальному рівні і він переріс у політичний, поставивши Польщу перед небезпекою громадянської війни або навіть її окупації військами країн-членів Організації Варшавського Договору (ОВД), у першу чергу Радянського Союзу? Як формувалась концепція можливого силового придушення робітничих протестів шляхом введення воєнного стану у країні?

Наведені вище запитання належною мірою засвідчують, наскільки неоднозначною була ситуація як у країні в цілому, так і в середовищі правлячої фактично одноосібно Польської Об'єднаної Робітничої Партії. У ній сформувалося і активно діяло декілька угруповань, які пропонували свої програми виходу країни з політичної кризи, а саме:

- *реформаторська група*, яка увійшла в історію Польщі під назвою «горизонтальні (низові) структури» (*Struktury rozziomy*). Вона не отримала широкої підтримки в партійних організаціях. Центром цього руху було м. Торунь;

- *догматичний, фундаменталістський блок* (партійний «бетон»), який асоціювався з такими керівниками партії, як Тадеуш Грабський, Анджей Жабінський, Стефан Ольшовський, Станіслав Коцьолек;

- *прагматичне, реалістичне угруповання*, до якого можна віднести іншу групу партійного керівництва, зокрема Станіслава Каню, Войцеха Ярузельського, Казімежа Барціковського, Мечислава Раковського.

Потенційною соціальною базою прагматиків стала значна частина населення і рядових членів партії, які підтримали «Солідарність», але не протиставили себе соціалістичній ідеї, як такий. Вони вимагали реформування існуючого суспільно-політичного устрою, а не його ліквідацію. До речі, це вимушені були враховувати і лідери Міжфабричних страйкових комітетів та опозиційних ПОРП політичних рухів. Саме ця частина партії була налаштована на певний компроміс із керівництвом «Солідарності» не поступаючись при цьому головним – соціалістичним устроєм, до певної міри реформованим, керівною роллю партії у польському суспільстві, міжнародними союзами.

Аналізуючи розвиток ситуації у ПНР досліджуваного періоду ми повинні також враховувати і вплив *зовнішнього фактору* на формування програми дій «прагматиків», «фундаменталістів», «Солідарності».

Реалістично налаштована частина керівництва ПОРП змушена була у своїх внутрішньодержавних політичних і економічних діях, реагувати на зростаючий тиск, як зі сторони Заходу, так, особливо, зі сторони Сходу.

У той же час, партійний «бетон», пам'ятаючи про існування сумнозвісної зовнішньополітичної «доктрини Брежнєва», не тільки розраховував, але й був впевнений, що отримає пряму допомогу з боку союзників по Організації Варшавського Договору і, в перше чергу, від Радянського Союзу.

У відомій «Папці Суслова», де зібрані документи, що стосуються подій у Польщі, ми знаходимо витяг з протоколу № 210 засідання Політбюро ЦК КПРС від 25 серпня 1980 р. про затвердження комісія Політбюро ЦК КПРС на чолі з М.А. Сусловим. Склад комісії свідчить про те, якого значення надавало керівництво СРСР подіям, що розгортались у Польщі. До неї, зокрема, увійшли: міністр закордонних справ А.А. Громико, міністр оборони Д.Ф. Устінов, голова КДБ Ю.В. Андропов. Одним із завдань комісії було слідкувати «... за розвитком подій у ПНР і систематично інформувати Політбюро про стан справ у Польщі і можливих заходах ...» з боку СРСР⁷.

Потрібно зауважити, що підвищений інтерес до ситуації, яка склалася у ПНР, проявляло також політичне керівництво Чехословаччини і, особливо, Німецької Демократичної Республіки. Зокрема, вже влітку 1980 р. по страйках, за спільною домовленістю поміж польською і німецькою службами безпеки у Варшаві почала діяти Операційна Група ШТАЗІ (розвідка НДР)⁸.

Припущення, щодо причин введення воєнного стану у ПНР, та механізмів, які його рухали були би не повними, якби ми обмежились тільки зовнішніми та внутрішніми факторами. Важливою рисою функціонування політичної системи реального соціалізму радянського типу була ідеологія, що базувалась на марксистсько-ленінській концепції побудови нового суспільства. Одне з положень цього вчення передбачало захист завоювань соціалізму всіма доступними засобами, в тому числі і збройними. Тому стиль мислення партійного керівництва у Варшаві, Москві, Празі, Берліні, оцінка подій у певній мірі були стандартними, а висновки по ним та можливі заходи подібними.

Зокрема, у статті «Воєнний стан: для Польщі чи для соціалізму?» відомого польського дослідника Єжи Хользера, ми зустрічаємо тезу, що «фактично вперше (якщо брати до уваги знайдені до цього часу матеріал), про впровадження воєнного стану у Польщі говорилося у Москві безпосередньо, перед приїздом до неї 30 жовтня 1980 року I секретаря ЦК ПОРП Станіслава Кані і Прем'єра Юзефа Пінковського»⁹. Про це свідчить стенограма засідання політбюро ЦК КПРС від 29.10.1980 р. Під час обговорення ситуації у Польщі міністр оборони Дмитро Устінов зауважив: «... якщо не буде впроваджено воєнний стан (у Польщі - В.С.), то справа ще більш ускладниться і буде ще важче». Його підтримав Міністр Закордонних справ Андрій Громико, який наголосив: «... якщо мова йде про впровадження надзвичайного стану у Польщі, то треба це брати до уваги, як засіб порятунку здобутків революції»¹⁰.

Ці два приклади ще раз підтверджують наш висновок про те, що *ментальність партійної еліти соціалістичних держав радянського типу*, яка формувалась на ортодоксальних засадах марксизму-ленінізму, «модернізованого» до того ж Сталіним і наступними керівниками КПРС та інших комуністичних партій, не передбачала іншого вирішення кризових ситуацій у країнах «реального соціалізму» по простій причині. «Передовий, найбільш демократичний» соціалістичний устрій, згідно з марксистсько-ленінським вченням не міг породжувати умов, які б вели до зростання незадоволення мас, тим більше робітничого класу, політикою правлячих комуністичних партій – партій «від народу і для народу». Звідси робились і конкретні висновки, що протестувати проти політики цих партій могли тільки *антисоціалістичні, контрреволюційні тобто антинародні сили*, і їх діяльність повинна припинятись будь-якими, в тому числі і силовими методами.

⁷ К вопросу о положении в Польской Народной Республике». Выписка из протокола № 120 заседания Политбюро ЦК КПСС от 25.08.1980 г. (1993), *Dokumenty «Teczka Susłowa»*, Warszawa, 1993, s.12.

⁸ Courtois S., Werth N., Panné J-L., Paczkowski A. in. (1999), «Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania», Warszawa, s. 363.

⁹ Holzer J (1994), «Stan wojenny: dla Polski czy dla socjalizmu?», *Gazeta Wyborcza*, 7 czerwca №130, s.19.

¹⁰ Там само, с.20.

Проте розвиток суспільно-політичного конфлікту 1980-1981 рр. дає підстави констатувати, що причини негативних для партії процесів треба шукати перш за все у діяльності самої ПОРП. А широко рекламована єдність партійних рядів була досить умовним явищем. Вже на IV пленумі ЦК ПОРП (24.08.1980 р.) Станіслав Каня змушений був визнати наявність розбіжностей принципового характеру в оцінках членами ЦК причин та перебігу конфлікту в країні і в позиціях щодо виходу з нього. Одні вважали, що треба «...показати, що ми є сильними», друга частина більш реально оцінювала ситуацію, наголошуючи на тому, що «...немає будь-якого приводу для застосування сили проти страйкуючих робітників»¹¹.

У свою чергу, керівництво «Солідарності» вимагало від влади виконання положень прийнятих Угод і, в першу чергу, її офіційної реєстрації. 24 жовтня 1980 р. воєводський суд у Варшаві під головуванням Здзіслава Косьцельняка змушений був зареєструвати незалежну самоврядну профспілку як всепольську організацію¹². Незалежна самоврядна профспілка «Солідарність» стала повноправним суб'єктом політичної системи Польської Народної Республіки. Але досягнутий компроміс лише тимчасово зняв напругу у відносинах між ПОРП і «Солідарністю». Надії партійно-державного керівництва, що після рішення суду воно отримає більш «покійну і приручену» профспілку не виправдалися. Навпаки, небезпечним для всього суспільства, стала радикалізація вимог та дій її низових організацій. Це змушувало керівництво профспілки посилювати тиск на уряд, вимагаючи від нього беззастережного виконання всіх положень Гданської Угоди від 31.08.1980 р.¹³

Подальший розвиток подій засвідчив, що партійно-державний апарат не бажав зрозуміти головного: загальна морально-психологічна ситуація в польському суспільстві і, особливо, в робітничому середовищі, значно відрізнялася від тієї, яка існувала під час робітничих і студентських протестів у 1956, 1968, 1970, 1976 рр. Незадоволення існуючою соціально-економічною та політичною ситуацією у країні висловлювала також і велика кількість членів партії. Керівництво ПОРП не виробило нових підходів в оцінці страйкового руху, який також якісно змінився. Зокрема, на відміну від 1970, 1976 рр., робітників активно підтримали інтелігенція, студентство. Про це свідчила велика кількість радників-інтелектуалів, які діяли при МСК, допомагаючи робітникам формувати юридично виважені вимоги до влади.

У цілому населення вже було готове до радикальних суспільно-економічних перемін. Партія ж наважувалася лише на загальні декларативні заяви. Маємо підстави констатувати, що впродовж 1980-1981 рр. партійне керівництво докладало максимум зусиль, щоб спрямувати активність мас, які об'єдналися навколо «Солідарності» виключно в русло профспілкової діяльності. Безумовно, керівну роль у суспільстві партія залишала за собою. Але лідери незалежної профспілки та опозиція, що гуртувалася навколо неї, вже відчували можливість перейняття влади. В той же час керівництво ПОРП ще не бажало зрозуміти, що може її втратити. Таке, свого роду, двовладдя породжувало відповідні дії, які аж ніяк не сприяли вирішенню проблем, що стимулювали суспільно-політичний конфлікт. Щецінська, Гданська та Ястшембська 1980 р. Угоди, не стали для обох сторін документами, які потрібно було спільно і однозначно реалізувати. Вони все частіше використовувалися як ПОРП, так і «Солідарністю» для аргументації правомірності *виключно своїх дій*.

Зокрема, на засіданні політбюро ЦК ПОРП від 6 жовтня 1981 р. Станіслав Коцьолек звертав увагу присутніх на те, що за минулий рік «Солідарність» скерувала свою діяльність від порозуміння до «...антипартійної, антидержавної діяльності...», тому на черговому Пленумі ЦК треба підкреслити, що «...левова відповідальність за ситуацію в економіці несе «Солідарність»¹⁴. 1 грудня на засіданні політбюро ЦК ПОРП Войцех Ярузельський наголосив: «Наближаємося до тієї межі, коли «Солідарність» наважиться на конфронтацію, яка може бути не обов'язково в силовій формі». Тому у всіх партійних комітетах потрібно впровадити стан «... підвищеної го-

¹¹ IV Plenum KC PZPR. Informacja Stanisława Kani (fragmenty) 24.08.1980 r., Warszawa. Dokument nr.1 (1993), «Władza wobec «Solidarności». Sierpień 1980 – grudzień 1981. Podstawowe dokumenty», Wrocław: Wyd-wo UW, S. 20

¹² Formański W. (1996), «Meandry legalizacji NSZZ «Solidarność» (Autentyczna relacja z wydarzeń wokół legalizacji w listopadzie 1980 roku)», Warszawa, S. 41-44.

¹³ Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność”. Posiedzenie 3-4 listopada 1981 r. (1999), Warszawa: NOWA, S. 36-50.

¹⁴ Tajne dokumenty Biura Politycznego PZPR a “Solidarność” 1980-1981. (1982), Londyn: ANEKS, S.481.

товності, цілодобового чергування, зв'язку, посиленого патрулювання та охорони урядових і партійних установ»¹⁵.

У той же час на засіданні Загальнопольської Узгоджувальної Комісії (ЗУК) «Солідарності» 3-4 листопада 1981 р., при обговоренні питання порядку денного «Оцінка ситуації в профспілці і в країні, а також здійснення заходів стосовно зміцнення єдності та внутрішньо-профспілкової дисципліни» член Президії ЗУК Маріан Юрчик заявив досить конкретно і безапеляційно: «Суспільство не володіє правом служити уряду, а навпаки – уряд повинен служити суспільству. Незважаючи на те, що пан Ярузельський в даний момент обіймає три найвищі посади в країні, це не є головним, повинен служити польському народові! (...) Підтримую пропозицію, щоб пан Ярузельський приїхав на переговори до цієї зали»¹⁶. Таких прикладів можна навести багато.

Характеризуючи розвиток суспільно-політичного конфлікту 1980-1981 рр. маємо підстави констатувати, що ні офіційна реєстрація самоврядної незалежної профспілки «Солідарність», ні лист ЦК КПРС, який був переданий послом СРСР у Польщі Б. Арістовим до ЦК ПОРП 5 червня 1981 р., ні IX-й надзвичайний з'їзд ПОРП та I-й з'їзд «Солідарності», ні переговори на вищому рівні поміж партійним, профспілковим керівництвом і кардиналом Й. Глемпом та інші події породжені протистоянням двох провідних акторів польської політичної сцени не змогли суттєво вплинути на внутрішню динаміку соціально-політичного конфлікту 1980-1981 рр. Протилежне визначення систем цінностей один одного і негативні стереотипи сприйняття іншого вели до того, що одна сторона, зіткнувшись з протидією іншої, намагалася не допустити реалізацію її цілей (інтересів), кінцева мета яких практично у всіх випадках була спрямована на утримання або завоювання влади. Об'єктивно це вело до свідомої відмови від пошуків спільних шляхів реалізації одних і тих же завдань – зростання якості життя пересічного поляка через підвищення ефективності функціонування всього народно-господарського комплексу, покращення загального морально-психологічного клімату в суспільстві. Наслідком ескалації взаємного протистояння стало 13 грудня 1981 р., коли в країні було введено воєнний стан.

Політологи, історики, юристи, політики по різному оцінюють правомірність і доцільність цього кроку, який здійснило партійно-державне керівництво ПНР. Їх можна розділити на декілька груп:

- дослідники, які намагаються неупереджено, об'єктивно висвітлити перебіг подій;
- науковці, які негативно оцінюють цей крок і вважають його незаконним і злочинним;
- певна частина дослідників підтримують позицію старої політичної еліти, яка наголошує

на тому, що введення воєнного стану стало порятунком для країни. Врятувало її від громадянської війни, а далі й від можливого введення військ ОВД на територію ПНР.

Неоднозначно цей крок уряду сприйняли й пересічні поляки. З часом ці погляди змінювались. У цьому контексті, соціологічні дослідження, які систематично проводить загальнопольський Центр досліджень громадської думки (CBOS – Centr Badań Opinii Społecznej), подають нам цікаву статистику. 4-13 листопада 2016 р., напередодні 35-ї річниці введення воєнного стану, Центр провів соціологічне опитування громадян Польщі. Дві п'ятих опитаних (41%) вважали, що ця політична акція польського керівництва була необхідним кроком, одна третя (35%) – протилежної думки, а 24% – утримались від відповіді¹⁷. CBOS звертає увагу, що оцінка з боку громадян Польщі щодо введення воєнного стану змінюється. У 2001 р. 51% поляків вважало, що партійно-державне керівництво діяло цілком справедливо і лише 25% не підтримувало цей крок уряду¹⁸.

У свою чергу генерал Войцех Ярузельський, тогочасний глава уряду, постійно відстоював прийняте рішення про введення воєнного стану як правомірне. Він наголошував, що це був вкрай необхідний крок, який врятував Польщу від економічного хаосу, братовбивчої громадян-

¹⁵ Tajne dokumenty Biura Politycznego PZPR a "Solidarność" 1980-1981. (1982), Londyn: ANEKS, S.548.

¹⁶ Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność”. Posiedzenie 3-4 listopada 1981 r. (1999), Warszawa: NOWA, S. 49.

¹⁷ 13 grudnia 1981 roku wprowadzono stan wojenny. CBOS: 41 proc. Polaków uważa, że była to słuszna decyzja: режим доступу <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,13-grudnia-1981-roku-wprowadzono-stan-wojenny-CBOS-41-proc-Polakow-uwaza-ze-byla-to-sluszna-decyzja,wid,18623670,wiadomosc.html?ticaid=118cb9> (дата перегляду 1 березня 2017)

¹⁸ Gen. Jaruzelski o stanie wojennym: режим доступу <http://dzieje.pl/aktualnosci/gen-jaruzelski-o-stanie-wojennym>

ської війни і радянської збройної інтервенції. В іншому випадку ситуація, яка складалась, вела до розпаду держави і дестабілізації всього регіону.

Але на думку ряду дослідників, зокрема директора ПН др. Лукаша Камінського, документи, які стали доступні науковцям, заперечують цю тезу генерала Войцеха Ярузельського. «Стан воєнний було впроваджено не у зв'язку із бажанням захистити Польщу, але для того, щоб зберегти комуністичну диктатуру»¹⁹.

Висновки.

Якщо вважати, що в умовах конфлікту завжди йдеться про намагання контролювати й направляти дії протилежної сторони, то 13 грудня, з політичної точки зору, можна охарактеризувати як завершення специфічним методом певного етапу боротьби за політичне домінування у польському суспільстві. На нашу думку, воєнний стан став свого роду вимушеним компромісом поміж протиборствующими силами, які негласно погодилися на нього, мотивуючи цей крок тим, що зовнішня загроза може виявитись більш небезпечною подією для Польщі ніж призупинення конфлікту в такий недемократичний спосіб. Частково пом'якшивши протиріччя, які власне спричинили його виникнення, він знову перейшов у свою латентну фазу. Але протистояння 1980-1981 рр. стало для країни періодом накопичення певного досвіду у вирішенні складних, конфліктних проблем шляхом переговорів. Польське суспільство входило у доленосні 80-і роки, які доправили його у 1989 р. до «Круглого столу». Переговори між ПОРП і «Солідарністю» повертали у країну багатопартійну систему, вільні вибори. Саме за наслідками цих виборів вперше не тільки у соціалістичній Польщі, але й у всьому соціалістичному таборі, було сформовано некомуністичний уряд Тадеуша Мазовецького. Перед поляками відкривався ще не апробований ніким шлях переходу від соціалістичної системи господарювання до постіндустріального капіталістичного суспільства.

Список джерел

1. Bereś, W., Skoczylas, J. (1991), «Generał Kiszcak mówi ... prawie wszystko», Warszawa, 481 s.; Cenckiewicz, Ł. (2005), «Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL», Kraków: ARKANA, 661 s.; Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980-2005. (2005), Warszawa: Oficyna Wydawnicza VOLUMEN, 637 s.; Holzer J. (1990), „Solidarność”. 1980-1981. Geneza i Historia”, Warszawa, 371 s.; Jaruzelski W. (1992), «Stan wojenny. Dlaczego...», Warszawa, 437 s.; Mianowicz T. (1995), «Stan wojenny: fragmenty scenariusza», *Kultura (Paryż)*, № 9, S.69-78; Paczkowski A. (2006), «Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13.XII.1981 – 22.VII.1983», Kraków: Prószyński i S-ka, 280 s.; «Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku Wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980-1982. T.1 (sierpień 1980 – marzec 1981)» (2006), Warszawa: IPN, 244 s.; «Stan wojenny. Ostatni atak systemu» (2006), Warszawa: KARTA, 287 s.; «Stan wojenny. Fakty, hipotezy, interpretacje. Zbiór studiów pod redakcją Arkadiusza Czwołka, Wojciecha Polaka» (2008), Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, 479 s.; «Wejda nie wejda. Polska 1980-1982: wewnętrzny kryzys. Międzynarodowe uwarunkowania», *Konferencja w Jachrance (8-10 list. 1997 r.)*, (1999), Londyn, 347 s.;
2. Madoń-Mitzner K. (2000), «Dni Solidarności», *Karta*, №.30, S.4-103.; Davies Norman. (2003), «Boże igrzysko. Historia Polski», Kraków: Wyd-wo ZNAK, 1183 s.; Raina P. (1981), «Independent social movements in Poland», London, 632 p.; Timothy Garton Ach. (1987), «Polska rewolucja. Solidarność 1980-1981», Warszawa, 397 s.;
3. Воронов В.И. (1995) «События 1980–1981 гг. в Польше. Взгляд со Старой площади», *Вопросы истории*, 1995, №10, с.92–121.; Лыкошина Л.С. (2002), «Социальная структура польского общества в контексте процесса трансформации», *Социокультурные трансформации второй половины XX века в странах Центральной и Восточной Европы*, М.: РАН, С. 148-157.; Медведев Р.А. (1999), «Незнакомый Андропов. Кризис в Польше 1980-1981 гг.», *Новая и новейшая история*, № 2, С.123-133; Яжборовская И.С. (2010), «Введение военного положения в Польше. Позиция советского руководства в 1980-1981 годы», *Новая и новейшая история*, 2010. – № 3, с.120-141.

¹⁹ Jaruzelski do końca bronił decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego: режим доступу <http://dzieje.pl/aktualnosci/jaruzelski-do-konca-bronil-decyzji-o-wprowadzeniu-stanu-wojennego> (дата перегляду 3 березня 2017)

4. Денисюк Н.С. (2000), «Основні етапи боротьби польської «Солідарності» з тоталітарним режимом у підпіллі (1981-1989)», *Науковий вісник ВДУ ім. Л.Українки. Історичні науки*. №1, С. 157-162.; Неля Марцінків.(2015), «Польська «Солідарність» та Україна в 1980-1991 рр.», *Acta studiosa historica: Збірник наукових праць*. Ч.6, Львів, Вид. УКУ, С. 125-145, режим доступу: http://er.ucu.edu.ua:8080/bitstream/handle/1/815/8.%20Martsinkiv_Polish%20Solidarity.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата перегляду 24 лютого 2017); Владислав Струтинський, (2007), «Політико-правові засади становлення незалежної профспілки «Солідарність» та суспільна практика їх реалізації», *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Вип. 325-326*, Чернівці: Рута, С.151-161.
5. Protokoły porozumień Gdańsk, Szczecin, Jastrzębie. Statut NSZZ «Solidarność» (1980). *Dokumenty*, Warszawa, 40 s.
6. IV Plenum KC PZPR (1993), «Informacja Stanisława Kani (fragmenty) 24.08.1980 r., Warszawa. Dokument nr.1», *Władza wobec «Solidarności». Sierpień 1980 – grudzień 1981. Podstawowe dokumenty*, Wrocław: Wyd-wo UW, S. 19-20.
7. Formański W. (1996), «Meandry legalizacji NSZZ «Solidarność» (Autentyczna relacja z wydarzeń wokół legalizacji w listopadzie 1980 roku)», Warszawa, 141 s.
8. Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność”. Posiedzenie 3-4 listopada 1981 r (1999)., Warszawa: NOWA, 393 s.
9. Tajne dokumenty Biura Politycznego PZPR a “Solidarność” 1980-1981. (1982), Londyn: ANEKS, 671 s.
10. Courtois S., Werth N., Panné J-L., Paczkowski A. i in. (1999), «Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania, Warszawa, 744 s.
11. К вопросу о положении в Польской Народной Республике». Выписка из протокола № 120 заседания Политбюро ЦК КПСС от 25.08.1980 г. (1993), *Dokumenty «Teczka Sułtowa»*, Warszawa, 1993, s.12.
12. Holzer J. (1994), «Stan wojenny: dla Polski czy dla socjalizmu?», *Gazeta Wyborcza*. 7 czerwca, № 130, s.19-21.
13. 13 grudnia 1981 roku wprowadzono stan wojenny. CBOS: 41 proc. Polaków uważa, że była to słuszna decyzja: режим доступу <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,13-grudnia-1981-roku-wprowadzono-stan-wojenny-CBOS-41-proc-Polakow-uwaza-ze-byla-to-sluszna-decyzja,wid,18623670,wiadomosc.html?ticaid=118cb9> (дата перегляду 1 березня 2017);
14. Gen. Jaruzelski o stanie wojennym: режим доступу <http://dzieje.pl/aktualnosci/gen-jaruzelski-o-stanie-wojennym> (дата перегляду 1 березня 2017);
15. Jaruzelski do końca bronił decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego: режим доступу <http://dzieje.pl/aktualnosci/jaruzelski-do-konca-bronil-decyzji-o-wprowadzeniu-stanu-wojennego> (дата перегляду 3 березня 2017)

References

1. Bereś,W., Skoczylas,J. (1991), «Generał Kiszczak mówi ... prawie wszystko», Warszawa, 481 s.; Cenckiewicz, Ł. (2005), «Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL», Kraków: ARKANA, 661 s.; Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980-2005. (2005), Warszawa: Oficyna Wydawnicza VOLUMEN, 637 s.; Holzer J. (1990), „Solidarność”. 1980-1981. Geneza i Historia”, Warszawa, 371 s.; Jaruzelski W. (1992), «Stan wojenny. Dlaczego...», Warszawa, 437 s.; Mianowicz T. (1995), «Stan wojenny: fragmenty scenariusza», *Kultura (Paryż)*, № 9, S.69-78; Paczkowski A. (2006), «Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13.XII.1981 – 22.VII.1983», Kraków: Prószyński i S-ka, 280 s.; «Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku Wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980-1982. T.1 (sierpień 1980 – marzec 1981)» (2006), Warszawa: IPN, 244 s.; «Stan wojenny. Ostatni atak systemu» (2006), Warszawa: KARTA, 287 s.; «Stan wojenny. Fakty, hipotezy, interpretacje. Zbiór studiów pod redakcją Arkadiusza Czwołka, Wojciecha Polaka» (2008), Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, 479 s.; «Wejść nie wejść. Polska 1980-1982: wewnętrzny kryzys. Międzynarodowe uwarunkowania», *Konferencja w Jachrance (8-10 list. 1997 r.)*, (1999), Londyn, 347 s.;
2. Madoń-Mitzner K. (2000), «Dni Solidarności», *Karta*, №.30, S.4-103.; Davies Norman. (2003), «Boże igrzysko. Historia Polski», Kraków: Wyd-wo ZNAK, 1183 s.; Raina P. (1981), «Independent

social movements in Poland», London, 632 p.; Timothy Garton Ach. (1987), «Polska rewolucja. Solidarność 1980-1981», Warszawa, 397 s.;

3. Voronov V.I. (1995) «Sobztija 1980–1981 gg. v Polshe. Vyglad so Staroj Ploschadi», *Voprosz istorii*, 1995, №10, c.92–121.; Lykoshyna L.S. (2002), «Socialnaja struktura polckogo obshchestva v kontiektie processa transformacii», *Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranah Centralnoj i Vostochnoj Europy*, M.: RAN, S. 148-157.; Miedvediev R.A. (1999), «Nieznakomyj Andropov. Krizis v Polshe 1980-1981 г.», *Hovaja i noviejshaja istoria*, № 2, S.123-133; Jazborovskaja I.S. (2010), «Vviedienije voennogo polozenija v Polshe. Pozicija sovietskogo rukovodstva v 1980-1981 gody», *Hovaja i noviejshaja istoria*, № 3, S.120-141.

4. Denysiuk N.S. (2000), «Osnovni etapy boroty polskoi «Solidarnsci» z totalitarnym rezymom u pidpilli (1981-1989)», *Naukovzj visnz k VDU im. L.Ukrainky. Istorychni nauky*. №1, S. 157-162.; Nelia Marcinkiv.(2015), «Polska «Solidarnist» ta Ukraina v 1980-1991 pp.», *Acta studiosa historica: Zbirnyk naukovyh prac. Ch.6*, Lviv, Vyd. UKU, S. 125-145, reyzm dostupu: http://er.ucu.edu.ua:8080/bitstream/handle/1/815/8.%20Martsinkiv_Polish%20Solidarity.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data peregljadu 24 liutogo 2017); Vladyslav Strutynskii, (2007), «Polityko-pravovi zasady stanovlennia nezaleznoi profspilky «Solidarnist» ta suspilna praktyka ih realizacii», *Naukovyj visnyk Cherniveckogo Universytetu: Zbirnyk naukovyh statej. Istoria, Politychni nauky, Miznarodni vidnosyny. Vyp. 325-326*, Chernivci: Ruta, S.151-161.

5. Protokoły porozumień Gdańsk, Szczecin, Jastrzębie. Statut NSZZ «Solidarność» (1980). *Dokumenty*, Warszawa, 40 s.

6. IV Plenum KC PZPR (1993), «Informacja Stanisława Kani (fragmety) 24.08.1980 r., Warszawa. Dokument nr.1», *Władza wobec «Solidarności». Sierpień 1980 – grudzień 1981. Podstawowe dokumenty*, Wrocław: Wyd-wo UW, S. 19-20.

7. Formański W. (1996), «Meandry legalizacji NSZZ «Solidarność» (Autentyczna relacja z wydarzeń wokół legalizacji w listopadzie 1980 roku)», Warszawa, 141 s.

8. Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność”. Posiedzenie 3-4 listopada 1981 r (1999)., Warszawa: NOWA, 393 s.

9. Tajne dokumenty Biura Politycznego PZPR a “Solidarność” 1980-1981. (1982), Londyn: ANEKS, 671 s.

10. Courtois S., Werth N., Panné J-L., Paczkowski A. i in. (1999), «Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania, Warszawa, 744 s.

11. K voprosu o polozenii v Poolskoj Narodnoj Respublikie». Vypiska iz protokola № 120 zasiedanija Politbiuro CK KPSS ot 25.08.1980 г. (1993), *Dokumenty «Teczka Susłowa»*, Warszawa, 1993, s.12.

12. Holzer J. (1994), «Stan wojenny: dla Polski czy dla socjalizmu?», *Gazeta Wyborcza*. 7 czerwca, № 130, s.19-21.

13. 13 grudnia 1981 roku wprowadzono stan wojenny. CBOS: 41 proc. Polaków uważa, że była to słuszna decyzja: режим доступу <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,13-grudnia-1981-roku-wprowadzono-stan-wojenny-CBOS-41-proc-Polakow-uwaza-ze-byla-to-slusna-decyzja,wid,18623670,wiadomosc.html?ticaid=118cb9> (data peregljadu 1 березня 2017);

14. Gen. Jaruzelski o stanie wojennym: режим доступу <http://dzieje.pl/aktualnosci/gen-jaruzelski-o-stanie-wojennym> (data peregljadu 1 березня 2017);

15. Jaruzelski do końca bronił decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego: режим доступу <http://dzieje.pl/aktualnosci/jaruzelski-do-konca-bronil-decyzji-o-wprowadzeniu-stanu-wojennego> (data peregljadu 3 березня 2017);